

**ФОРМАЛНИТЕ И СЕМАНТИЧНИТЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ
ЛЕКСИКАЛНИТЕ ЕДИНИЦИ
В „СЛОВАРЬ БОЛГАРСКОГО ЯЗЫКА ПО ПАМЯТНИКАМЪ
НАРОДНОЙ СЛОВЕСНОСТИ И ПРОИЗВЕДЕНИЯМЪ
НОВЪЙШЕЙ ПЕЧАТИ“ НА АЛЕКСАНДЪР ДЮВЕРНУА**

*Ангелина Василева
Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград*

**THE FORMAL AND THE SEMANTIC RELATIONS BETWEEN
THE LEXICAL UNITS AND ALEXANDER DUVERNUA’S
“A DICTIONARY OF BULGARIAN LANGUAGE BASED
ON FOLK LITERARY HERITAGE AND PUBLICATIONS
OF TODAY’S PRESS“**

*Angelina Vasileva
Neofit Rilski South-Western University in Blagoevgrad*

The subject of research is the formal and semantic relations between the lexical units that had an effect on the first Bulgarian dictionary of the Russian scientist Alexander Duvernoy. The synonyms and the synonym groups are analyzed. Different types of synonyms are characterized: relative, absolute, expressive, archaic, dialectal, synonyms with the same root and phraseological synonyms. Antonyms are presented from a word-forming (structural) point of view: antonyms with a different root and antonyms with the same root. Full and partial homonyms and paronyms with the same or a different etymological origin are presented in the dictionary. The descriptive method as well as the comparative historical and the statistical methods have been used.

***Key words:** dictionary, dictionary entry, synonyms, synonym groups, antonyms, homonyms, paronyms, research methods*

Формалните и семантичните отношения между лексикалните единици са предмет на изучаване от семасиологията. Това са отношения, основаващи се на тъждество, на близост или противоположност, в резултат на което са възникнали лексикалните явления омонимия, па-

ронимия, синонимия и антонимия. Обект на проучване в доклада ще бъдат тези лексикални единици, намерили отражение в първия завършен тълковен речник на българския език – „Словарь болгарского языка по памятникамъ народной словесности и произведениямъ новѣйшей печати“ (1885 – 1889) на руския учен Александър Дювернуа. Като методи на изследване са приложени както описателният (синхронен), така и сравнително-историческият и статистическият метод.

Традиционните определения представят по различен начин синонимите. За едни от учените те са „близки или тъждествени по значение лексеми, които по различен начин назовават едно и също понятие, но се различават помежду си по смислови отгънъци, по стилистична окраска или по двете едновременно“ (Фомина 1978: 79). За други са „думи, в значенията на които има еднакви синтактични признаци, към които във всеки от синонимите се добавят различни допълнителни признаци, нямащи различителна функция“ (Косовский 1974: 79). Трети езиковеди като Тодор Бояджиев приемат, че „синоними са само думите, които принадлежат към една и съща част на речта... съотнасят се към еднакъв денотат или се свързват с едно и също понятие“ (Бояджиев 2002: 135).

Един от начините за тълкуване на значението на думите в „Словарь болгарского языка...“ на Дювернуа е използването на синоним, означаващ същото понятие, което има и заглавната дума. Голяма част от думите са тълкувани само с по един синоним, графически представен с кръгли скоби още в самия заглавен ред (и по-рядко в края на речниковата статия): **отколѣ** нар. (син. *одавна*), с. 1538, **крѡзь** предл. через (син. *прѣзь*), с. 1049, **жѣлва** с. ж. (син. *костенурка*), с. 622, **лѡвьж** гл. св. (син. *хванж*), с. 1132, **бѣлизникавъ** пр. (син. *сивкавъ*), с. 81, и др.

И ако условно приемем, че все пак в речниковата статия се наблюдават *синонимни редове* (въпреки че речникът не е синонимен), то те са изградени само от две или само от три лексеми, принадлежащи към един и същи лексико-граматически клас:

– Синонимен ред, изграден от две лексеми: **вѣщъ** с. ж. (син. *нѣщо, работа*), с. 225, **гѹмно, гумнище** с. с. (син. *токъ, харманъ*), с. 432, **гюль*** с. м. (син. *шипка, трендафилъ*), с. 438, **гной** с. м. (син. *гюбре, торъ*), с. 370, **убѹтамъ** гл. дл. (син. *избѹйж, избѹвамъ*), с. 2406, и др.;

– Синонимен ред, изграден от три лексеми: **вѣлчестъ** прил. (син. *околчястъ, обѣлъ, трѣкалястъ*), с. 190, **врѣкель** с. м. (син. *вретище, чувалъ, платникъ*), с. 277, **грѣжа** с. ж. (син. *еня, брига, гайле*),

с. 411, **дюлгерѝнъ** с. м. (син. *блѣхчий, дръводѣлецъ, зидаръ*), с. 589, **даждие** с. с. (син. *биръ, данѣкъ, харачъ*), с. 458, **гѣбѣль*** с. м. (син. *озеро, блато, мочюрлакъ*), с. 437, **дѣмъ*** с. м. (син. *яхъръ, стая, хлѣвъ*), с. 461, и др.

От горепосочените примери се вижда, че лексемите в синонимния ред се намират в синонимни връзки и отношения не само с доминантния синоним, но и помежду си. Ако разгледаме съществителните имена *езеро* и *блато*, *дръводѣлецъ* и *зидаръ*, *чувалъ* и *платникъ*, ще установим, че всеки от членовете на тези двойки лексеми се намира в синонимни връзки, от една страна – с другия член на синонимната двойка, а от друга – всеки от двата члена на всяка двойка е синоним съответно и на лексико-граматическите алолекси **гѣбѣль***, **дюлгерѝнъ**, **врѣкель**.

В речника най-голям е броят на синонимите *съществителни имена* (около **250** на брой), следвани от синонимите *глаголи* (около **60** на брой), синонимите *прилагателни имена* и синонимите *наречия*. С по един пример са представени синонимите *числителни имена*, синонимите *местоимения* и синонимите *предлози*.

I. Синоними в речника на Дювернуа

1. Абсолютни и относителни синоними

В речника липсват абсолютни синоними, при които отношенията „се основават на пълно тъждество във всичко извън тяхната форма: в семантичното им съдържание; във взаимозаменяемостта им, в дистрибуцията и съчетаемостта им; в стилистическите им признаци; в употребата и разпространението им“ (Вътов 2015: 103). Преобладават относителните синоними, които имат помежду си все пак някакви различия както в семантичното си съдържание, така и в употребата си, напр.: **ковчѣкъ** с. м. (син. *сандѣкъ*), с. 989 – 990, **клѣтка** с. ж. (син. *кафезъ, кафесъ*), с. 977, **кѣсьмъ** с. м. (син. *коса*), с. 1026, **кѣсьмче** с. с. (син. *влакънце*), с. 1026, **кошута** с. ж. (син. *сърна*), с. 1032, **кръс(т)никъ** с. м. (син. *кумъ*), с. 1057, **гюбре** с. с. (син. *торъ*), с. 437, **лѣвиж** гл. св. (син. *хванж*), с. 1132, **обшетами** гл. дл. (син. *обходѣж*), с. 1453, **изсучж** гл. св. (син. *избозаѣж*), с. 749, **истѣпж** гл. св. (син. *измокрѣж*), с. 889, **трудна** пр. (син. *тежка*), с. 2378, и др.

2. Експресивните синоними, намерили отражение в речника, са характерни предимно за разговорния и за художествения стил, защото те внасят различни емоционални и експресивни отсенки както в речта и действията на героите, така и в тяхната портретна характерис-

тика: **кривовра́тъ** прил. (син. *кривошия*), с. 1046, **муху́вамъ са** гл. дл. (син. *лапамъ мухитѣ*), с. 1252, **ма́ма** с. ж. (син. *цица, боска*), с. 1167, **побáрамъ** гл. дл. (син. *попѣпамъ*), с. 1677, **отрѣва ми** безл. (син. *изна́ся ми*), **окйоравѣѣж** гл. св. (син. *ослѣпѣѣж*), с. 1475, **трѣбухъ** с. м. (син. *корѣмъ*), с. 2379, **изру́чамъ** гл. дл. (син. *изямъ*), с. 846, и др.

3. Териториално ограничени (диалектни) синоними

Условно ще охарактеризираме и някои от думите като диалектни синоними, имайки предвид, че „Словарь болгарскаго языка...“ възниква преди установяването на официалния български правопис. Днес тези думи имат пълни съответствия в книжовния език и са представени доста обширно в речника: **кронпѣръ** (**компѣръ** **кромпѣль**) с. м. (син. *картофель*), с. 1050, **мязамъ** гл. дл. (син. *приличамъ*), с. 1259, **чинѣж** гл. св. (син. *п्रा́вѣж*), с. 2555, **нѣнѣ** нар. (син. *сега*), с. 1410, **дюлгерѣнъ** с. м. (син. *дрѣводѣлецъ, зидаръ*), с. 589, **желва** с. ж. (син. *костенурка*), с. 622, **мѣдникъ** с. м. (син. *котель*), с. 1186, **одая** с. ж. (син. *стая*), с. 1465, **гугуци** с. мн. (син. *царевѣца*), с. 429, **кукйовенъ** прил. (син. *кжщень, домашень*), с. 1066, и др.

4. Архаични синоними (синоними с различна актуалност)

Спорадични са случаите на архаични синоними в речника. Те са думи, които са остарели и на тяхно място в употреба са съвременни лексеми, напр. **люди люде** с. (син. *хора*), с. 1149, **оло́во** с. с. (син. *крушумъ*), с. 1482.

5. Синоними от турско-арабско-персийски произход

Това са думи, които по-често се срещат в диалектите или в разговорната реч със стилистично снижено значение, но техният брой в речника е доста голям и това е съвсем естествено, като се имат предвид близките ни езикови контакти по време на Възраждането: **часовникъ** с. м. (син. *сахатъ*), с. 2526, **на готово** нар. (син. *бадехава*) с. 399, **паза́ръ** с. м. (син. *чаршия*), с. 1584, **па́фта** с. ж. (син. *чопразе*), с. 1608, **лавка** с. ж. (син. *дюкянъ*), с. 1094, и др. Многобройни са случаите на заглавни турско-арабско-персийски думи в речника, които влизат в отношение на синонимия с лексика от домашен произход: **гайле́*** с. с. (син. *грижя*), с. 338, **гюль*** с. м. (син. *шипка, трендафилъ*), с. 438, **кюмбе́*** с. с. (син. *пещъ*), с. 1084, **кюмюръ*** (**кимюръ***) с. м. (син. *вжглица*), с. 1084, **хастъръ*** с. м. (син. *рогозка*), с. 2475, **геранъ*** с. м. (син. *бунаръ, кладенъци*), с. 346, **интишѣя*** с. ж. (син. *гривна*), с. 859, **дембелликъ** с. м.* (син. *мръзелъ*), с. 485, **джелепинъ*** с. м. (син. *болѣринъ*), с. 498, и др.

6. Еднокоренни синоними

Те са отразени в речника с двойки глаголи и с двойки съществителни имена, образувани с помощта на различни представки (**из-/за-; о-/раз-; прѣ- (пре-)/в-, с-**), различни наставки (**-ак, -ник**) и общ корен; трудно са различими, както пише Тодор Бояджиев (Бояджиев 2002: 139): **из-мáхнѣ** гл. св. (син. **за-махнѣ**), с. 830, **о-веселѣ** гл. св. (син. **раз-веселѣ**), с. 1455, **прé-гнамѣ** гл. дл. (син. **в-прегнѣ, с-прегнѣ**), с. 1841, **кжпѣне** с. с. собир. (син. **кжпѣн-ак-ѣ**), с. 1090, **кжщнина** с. ж. (син. **по-кжщнина**), с. 1094, **кжщовникѣ** с. м. (син. **кжщ-ник-ѣ**), с. 1094, и др.

7. Фразеологически синоними

Синонимните отношения засягат *фразеологичната система* на българския език. „Ако развитието на синонимния процес при лексемите се движи от търсенето на нов признак, който да представя реалията по-различно, чрез друго нейно признаково измерение, то при фраземите стремежът е преди всичко да се намери нов, по-ярък и по-експресивен образ за нейното представяне...“ (Вътов 2015: 311).

Фразеологизми рядко са заглавни думи: **куковѣ** пр. 1) *въ выраженіи: на кúковѣ день, на кúково лѣто* (син. *на конски велик-день*) послѣ дождичка въ четвергѣ. 2) **кúковѣ день** чистый понедѣльникъ (*въ нѣкоторыхъ мѣстностяхъ*); въ нѣкоторыхъ мѣстностяхъ день этотъ празнуется переряживаньемъ, плясками и играми, напоминающими карнавалъ: *Въ Българіѣ играѣтъ по нѣкоя си села Кукури: игры съвсѣмъ дивы. Скачѣтъ безчинно, ублачѣтъ ся съ вехты пѣрцалетины и пѣѣтъ глупавы пѣсны. Въ Котель стары бабы празнуѣтъ куковѣ день, то е пѣрвый понедѣльникъ великаго поста, и въ Котель рѣдко чловѣкъ въ мое время е былъ да кажи чистый понедѣльникъ книжевно. Нѣ куковѣ день ся обично казваше той понедѣльникъ.* Пк. 172... (с. 1066).

Особено място заемат фразеологизмите, дошли в български чрез турски. Разговорната дума **хатър** например има турско-арабски произход и следните значения според Речника на чуждите думи в българския език: 1. Угодливост, угодничество. 2. Почит, уважение. 3. Воля, желание. 4. Пристрастие, снизходителност от угодливост (вж. Милев, Николов, Братков 2007: 826). В съчетание с глагола **държа** се образува фразеологизмът „**държа хатър**“, който в речника на Дювернуа има следните синоними: **дрѣжѣ хатѣрь** син. *говѣѣѣ, чинѣѣ чест-вую*: *Ясъ ни сумѣ нѣма, ясъ ни сумѣ слепа; Туку не зборвамѣ, атарѣ си дѣржамѣ.* М. 16. (с. 2475).

Фразеологичното словосъчетание **чинѝж, сторѝж честь** е употребено със значение „мълча, почитам, уважавам“: **слѝпа (гола) честь...** 3) син. говѝне; **чинѝж, сторѝж честь** (син. говѝж): *Ясъ ни сумъ нѝма, ясъ ни сумъ слепа; Туку не зборвамъ, атаръ си дѝржамъ; Пѝрва година чесь сумъ чинила, – на мой-отъ татко, Втора година на мила майка; Трека година на ѝсно сѝнце. М. 16. Му донесо' е стара-на баба, Чесь да му чинитъ, Дан'ке заспѝетъ; Пакъ немамъ лудо да ми заспѝетъ. М. 370. Богъ ми ѝж убилъ моя свекѝрва, Защ' не почека чесь да досторамъ, Тукъ те донесе тебе овдека. М. 16. (с. 2548).*

II. Антоними в речника на Дювернуа

Антонимията като езиково явление е изследвана от Коспартова 1970, Викторова 1981, Гочев 1989, Георгиев 1993, Зидарова 2004, Радева 2017 и др. За Зидарова антонимите „са противоположни по лексикално значение езикови единици, които служат за означаване на взаимнопротивоположни и едносъщни явления от обективната действителност“ (Зидарова 2009: 139). Коспартова констатира, че „антонимията е езиково явление, чието съдържание се изразява в лексико-семантично противопоставяне на семемии“ (Коспартова 1970: 371). Най-широко е застъпена антонимията в Речника при изменяемите части на речта (глаголи, прилагателни имена и съществителни имена) и по-рядко при неизменяемите (наречията). Авторът не използва антонимна дефиниция за тълкуване на лексикалното значение на думата, а прибъгва до употребата само на един антоним, разкриващ противоположното значение на заглавната дума в речниковата статия. Анализът на антонимите в речника от словообразователна (структурна) гледна точка установи, че присъстват и *разнокоренни, и еднокоренни антоними.*

1. Разнокоренни антоними

1.1. Разнокоренни антоними *съществителни имена*

Разнокоренните антоними *съществителни имена* в речника са думи с различни корени и основи, противоположните им значения са заложени в основната морфема – *корена* (вж. Таблица 1). С изключение на антонимите **милостина, замѝтъ, харѝнъ** (поместени в таблицата), всички останали думи може да се определят като *речникови антоними*, т.е. като „двойки лексеми от стилистично неутралната лексика, които отчетливо се противопоставят по логическото си съдържание, изразено от основните им значения“ (Вътов 2015: 120).

Таблица 1. Разнокоренни антоними съществителни имена

№	Съществителни имена от речника	Антоними	Страница
1.	гѳрница	<i>против.</i> дѳлница	с. 389
2.	грѳжданинѳ, гражданче	<i>против.</i> селенинѳ, селенче	с. 403
3.	дѳлникѳ	<i>против.</i> праздникѳ	с. 483
4.	дѳлница	<i>против.</i> гѳрница	с. 540
5.	лѳтѳвище	<i>против.</i> зимѳвище	с. 1116
6.	опала	<i>против.</i> милостина	с. 1490
7.	прѳдница	<i>против.</i> зѳдница	с. 1848
8.	рахѳтъ*	<i>против.</i> замѳтъ*	с. 2041
9.	тльстина	<i>против.</i> крехчина	с. 2347
10.	халѳлъ	<i>против.</i> харѳнѳ	с. 2466

Те са представени в речникови статии от следния тип:

гѳрница с. ж. 1) верхная часть (*против.* долница): *ScottRussel смѳташе испѳрво само горница-та (на Ротунда-та), а други-те части той не зель въ внимание.* Л. Д. 1874 р. 229. Съгдѳлахѳ едно парче мешина за горница на единѳ чепичѳ и друго – за долница. *ib.* 232... (с. 389);

грѳжданинѳ с. м. горожанинѳ. **гражданче** ум. (*против.* селенинѳ, селенче): *Да слушайте Солунски гражани!* М. 101. *Дилберѳ Яно грагяно! (ж. р.) колку града обидохѳ, како тебе не найдох.* Пс. 11–12 р. 172. *Граждане-ту (-то собир.), какѳ видели чи дошла такава ряка въ градѳ-тѳ, казали на царѳотѳ.* Д. р. 143... (с. 403);

дѳлникѳ с. м. буднѳй (рабочѳй) день (*орр.* праздникѳ): *Не знайте делник ни празник.* Д. 51, 38. *По Велигденѳ ке те земамѳ, По велигденѳ празници-те, Да не губамѳ делници-те.* М. 346. *Вѳ делникѳ – зелникѳ, а въ праздникѳ – попарникѳ.* Ч. 138. *Сѳкой день новичко, на Велигденѳ старичко. Казватѳ томува, кой-то си не варди дрѳхы-тѳ и въ дѳлникѳ са премѳнува.* Ч. 228... (с. 483).

1.2. Разнокоренни антоними прилагателни имена

Броят им в речника е несъществен (вж. Таблица 2).

Таблица 2. Разнокоренни антоними прилагателни имена

№	Прилагателни имена от речника	Антоними	Страница
1.	довѣдень	против. сжщи	с. 525
2.	дѣлничень	против. праздничень	с. 483
3.	пѣтовень и пѣтомень	против. дѣвъ	с. 1647
4.	дѣвъ	против. пѣтомень	с. 504
5.	~дѣръ	против. сѣтень	с. 600
6.	добрá (честь)	против. зла (честь)	с. 2547

Ето и няколко примера за този вид лексикални единици, зафиксирани в следните речникови статии:

довѣдень пр. сводный (против. **сжщи**). *А тѣзи двѣ дѣвойки тѣ ми сжщи сестры отъ къмъ баща-та, а отъ къмъ майка-та доведени.* X. I. 175 (с. 525);

дѣлничень пр. 1) будний (орр. **праздничень**): *Тукъ въ праздни-къ цѣль день и въ дѣлничень день вечеръ всякога е пълно отъ народа.* Л. Д. 1869 р. 134. *Ние само недѣленъ день ѣдохме печено месо, а въ делнични-тѣ дни варено-то месо служаше и за чорба и за всичко! ив.* 1875 р. 104. 2) будничный: *Сухиятъ дѣлничень челѣкъ (Alltagmenscѣ).* Рш. 6 (с. 483);

пѣтовень и пѣтомень пр. (против. **дивъ**) прирученный (о животныхъ), культивированный (о растеніяхъ), образованный (о челоѣкѣ – противоп. дикому, нелюдимому): *Тѣхни-тѣ уста бѣха навикнали само на диво-мѣсо, тѣй що-то бѣха изгубили и вкусъ-тъ за питомно мѣсо.* Л. Д. 1876 р. 142... (с. 1647).

1.3. Разнокоренни антоними наречия

Откриват се единични примери и в двата тома на „Словарь болгарского языка...“ на Дювернуа (вж. Таблица 3).

Таблица 3. Разнокоренни антоними наречия

№	Антоними от речника	Антоними	Страница
1.	на глѣдь	въ насжщность	с. 1283
2.	насáмь	нататъкъ	с. 1348
3.	хлáбаво	стѣгнато	с. 2487
4.	йнакъ	тъи	с. 857

Примери: **на глѣдъ нар.** на видъ (*противоп.* **въ насъщность**): *Има говеда, кои-то нагледъ сочатъ добри и тлжсти, но въ насъщность иматъ по-долне месо.* Л. Д. 1876 р. 48. *На гледъ се видѣше като на триесе и петъ години.* Тб. 97 (с. 1283);

насамъ нар. на эту сторону, сюда (*противоп.* **нататъкъ**): *Едни теглятъ насамъ, други нататъкъ.* Л. Д. 1876 р. 9. *Прѣднѣй столъ ся държи надъ бабутецъ посрѣдѣ само съ еднѣ клѣчкѣ и ся върти насамъ и нататъкъ; а то е направено такъ нарочно да ся убърта кола лесно.* Пк.47-48. *Азъ имамъ стара майчица, Кога на самъ да дода, А то ми мама заръча.* М. 70... (с. 1348);

хлабаво нар. слабо (*против.* **стѣгнато**): *Ако му е сѣмято оронено отъ хартиѣтъ или платното, зима едно парцалче тънко чисто платно или и хартиѣтъ, на у платно истрѣси сѣмя-то и спрягане на завѣже хлабаво платно-то.* Л. Д. 74 р. 103 (с. 2487).

2. Енокоренни (биафиксални) антоними

Енокоренните антоними глаголи в речника са с вторично противопоставяне, защото при тях противопоставянето е разкрито чрез префикса. Те са и биафиксални антоними, при тях „два члена на антонимната опозиция са префиксално маркирани“ (Зидарова 2009: 142). Други езиковеди като Върбан Вѣтов ги характеризират като векторни антоними, имащи двойки префикси и противоположно значение: (за-) – (от-); (до-) – (от-); (от-) – (за-); (от-) – (при-). С висока фреквентност и производителност се отличават префиксите **от-**, **за-**, **при-**. В Речника с голяма словообразователна активност е двойката префикси с противоположно значение (от-) – (за-), а с най-ниска словообразователна активност – двойката префикси (от-) – (при-) (вж. Таблица 4).

Таблица 4. Енокоренни антоними глаголи

№	Глаголи от речника	Антоними	Страница
1.	за-ключѣ	<i>против.</i> от-ключѣ	с. 685
2.	до-прѣтъ	<i>против.</i> от-прѣтъ	с. 547
3.	от-качѣ	<i>против.</i> за-качѣ	с. 1537
4.	от-кличѣ	<i>против.</i> за-ключамъ	с. 1537
5.	от-лупѣ	<i>против.</i> за-хлупѣ	с. 1543
6.	от-любѣ	<i>против.</i> за-любѣ	с. 1543
7.	от-люлѣ	<i>против.</i> за-люлѣ	с. 1543
8.	от-пѣшѣ	<i>против.</i> за-пѣшѣ	с. 1548

9.	от-тѹлѣж	против. за-тѹлѣж	с. 1562
10.	от-тѹрѣж	против. при-тѹрѣж	с. 1562

Примери:

заключѣж гл. св. запру, замкну. **заключ(у)вамъ** гл. дл. запираю, замыкаю: *Ке сѣ молиме на нашъ Христось, Да ми даде ключевѣ отъ небеси, Да заключамаъ мѣгли и облаци.* М. 13. *Драгоцѣнности и оржсия заключава обикновено тѣмнина.* Л. Д. 1874 р. 245. *Францъ заключи слѣдъ мене. (Schlosshintermirzu).* Ри. *Тарасъ заключи врата-та.* Тб. ...(*противопол. отключѣж*) (с. 685);

допрѣтѣж гл. св. пришлю (на мѣсто), доставлю, (*против. отпратѣж*). *Ако ми бѣдешъ болярка И ти ми китка допрати.* М. 70. *Господъ го допрати ангель-отъ Ноке въ сонѣ да му сѣ вѣвлитъ.* М. 29. *Скоро ~ Ивку хабер допратил...* (с. 547);

откѣчѣж гл. св. **откѣчамъ** **откѣчвамъ** **откѣчѣвамъ** Ц. гл. дл. (*против. закѣчѣж*) сниму, снимаю что либо (сѣ гвоздя, сѣ вѣшалки, со стѣны и т. д.) **отцѣплю**, **отцѣпляю**: *Цанѣ се люто разсърди И пушката си откачи Че си Тодорка помѣри.* Д. 47, 45 – 47. *Хайдутинъ-тъ ся качиль и на прѣстоль-тъ да откачи кандило-то, което было закачено надъ него.* Ч. 131. *Уткѣчи врѣвѣ жлтѣны, Тури ги въ куюнъ дѣсю-бови.* Ч. 302... (с. 1537).

3. Стилистични антоними в речника

Ако търсим значението и употребата на стилистичните антоними в Речника, то днес бихме ги открили под формата на стилистични фигури като *антитеза* (противопоставяне на действия, чувства, състояния), като *оксиморон* (взаимноизключващи се понятия), като *анафраза* (заместване, използване на единия антоним от двойката в значението на другия). Ето и една малка част от тях, които са с емоционално-експресивна оцветеност: **опала** с. ж. (*прот. милостина*), с. 1490, **на глѣдъ** нар. (*прот. въ насѣщность*), с. 1283, **ѣнакъ** нар. (*прот. тѣи*), с. 857, **добра честь** прил. (*прот. зла честь*), с. 2547, **ѣдъръ** прил. (*прот. ситенъ*), с. 660, **довѣденъ** прил. (*прот. сѣщи*), с. 525, **халѣлъ*** с. м. (*прот. харѣмъ*), с. 2466, **рахѣтъ*** с. м. (*прот. заметъ*), с. 2041, и др.

III. Омоними в Речника

Омонимите „са еднакви по звуков състав или буквен състав, но различни и независими по значение“ (Бояджиев, Т., Ив. Куцаров, Й. Пенчев 1999: 153); те са „тъждествени по форма, но абсолютно несвързани по значение думи“ (Зидарова 2009: 148); тяхната същност се изразява в това, че „са лексеми с еднакъв звуков състав, с еднакво произнасяне и ударение“ (Чолакова 1959: 72).

Като заглавна дума в речниковата статия омонимите се откриват поставени едни под други и *нямат цифрово обозначение* (индекси), както е прието днес в тълковните речници. Това са предимно *двойки лексеми омоними* и по-рядко единични примери на *тройни омонимични съвпадения*.

1. Същински омоними

1.1. В Речника превес имат същинските пълни омоними (лексеми *от един и същи лексико-граматически клас* и съвпадащи изцяло по звукова форма), напр.: **живинá** с. ж. животное – **живинá** с. ж. живост (с. 627); **канéла** с. ж. кранъ – **канéла** с. м. корица (с. 929); **кирiя*** с. ж. *плата за наемъ, за провозъ, за полежалое* – **кирiя** с. ж. госпожа (*про гречанокъ*), с. 966; **комáръ** с. м. комаръ – **комáръ*** с. м. (*qumar, s. ar. 1. Action de jouer à un jeu de hazard. Qoumar jeu de hazard, jeu de dés*), с. 1008; **пръстъ** с. м. палець – **пръстъ** с. ж. земля (с. 1963 – 1964) и др.

1.2. Същински непълни омоними (лексеми, съвпадащи по форма само в част от формалните си алолекси и са от *различни лексико-граматически класове*). В речника се откриват и *двойни*, и *тройни омонимични съвпадения* на думите:

– *Двойни съвпадения на думите*: **пръстенъ** *пр.* глиняный – **пръстенъ** с. м. перстень (с. 1962); **рбсень** *пр.* росистый – **рбсень** с. м. название пахнущей травы (с. 2064); **синъ** с. м. сынъ – **синъ** *прил.* синiй (с. 2159–2160); **слáдко** с.с. варенье – **слáдко** *нар.* сладко (с. 2181); **май** *нар.* почти, нѣсколько – **май** с. м. Май (мѣсець) (с. 1159).

– *Тройни съвпадения на думите*: **елá** *нар.* (ела новогреч.) – **елá** *союз* (ср. ала) – **елá** с. ж. ель (с. 604); **едиñъ** *мьст. неопред.* одинъ, нѣкiй, нѣкоторый – **едиñъ** ч. кол. одинъ – **едиñъ** *пр.* единственный (с. 597 – 598) и др.

2. Несъщински омоними

2.1. Омофоните са „различни по фонемен състав лексеми и се уеднаквяват по звукова форма при изговор“ (Вътов 2015:135). В Речника са поместени лексеми, при които неударените гласни **а**, **о** се

приближават до гласежа на [ъ] и [у]. И така в резултат от действието на редуцията се образуват омофоните, които макар и малко на брой в Речника, се забелязват при по-обстойно изследване, напр.: **дѡло нар.** долой – **дѡлу нар.** внизу, внизъ (с. 540) и др.

2.2. Омографи (графични омоними) – „лексемите с различна звукова форма могат да съвпадат само в *графическото си представяне*, в писмената си форма“ (Вътов 2015: 135); като омографи се определят „думите, които се пишат по един и същ начин, но се произнасят различно“ (Бояджиев 2002: 117). В Речника са представени лексеми, *различаващи се само по мястото на ударението си*, докато фонемният им състав е *напълно еднакъв*. Това са предимно *двойките лексеми*: **лѹча** с. ж. цѣль – **луча** с. ж. лучъ (син. заря), с. 1141; **парá*** с. ж. *серебряная монета въ стоимости 1/2 сант., сороковая часть „гроша“* – **пáра** с. ж. паръ (с. 1598 – 1599); **полйца** с. ж. полка, полочка – **пѡлица** с. ж. вексель (с. 1748); **бѹза** с. ж. щека – **бузá*** с. ж. грязь, подонки (особенно винные); **грáница** с. ж. граница – **гранйца** с. ж. родъ дуба (с. 405); **пѡкровъ** с. м. крыша – **покрѡвъ** с. м. покровъ (*на мертваго*), с. 1742, и др.

IV. Пароними в Речника

Паронимите са „родствени думи от една и съща част на речта, които са близки по изговор, но различни по значение“ (Бояджиев, Куцаров, Пенчев: 162); те „са подобни по форма речникови единици“ (Зидарова 2009: 145); „двойки лексеми от един и същи лексикограматически клас с различно лексикално значение, но със сходна или близка звукова форма и структура“ (Вътов 2015: 143).

1. Пароними с общ етимологичен произход

В Речника тези *пароними* са с *един и същи корен*, което ги прави семантично родствени. Намират се на различни страници в „Словарь болгарского языка...“, напр.: **кнйжень** пр. книжный (с. 987) – **книжѡвень** пр. ученый, грамотный (с. 988); **бѣлѣжка** с. ж. значокъ, примѣта (с. 80) – **забѣлѣжка** с. ж. примѣчаніе, замѣтка (с. 644); **пѡходъ** с. м. уходъ, удаленіе (с. 1814) – **прѡходъ** с. м. проходъ (с. 1954); **възможень** пр. состоятельный (с. 318) – **зáможень** (**змѡжень**) пр. богатый, сильный (с. 702); **Руманія** с. ж. Румелия–**руманиля** пр. эп. чумы (с. 2069); **снáжень** пр. *съ развитыми формами, високаго роста и плотно сложенный* (с. 2208) – **снѣжень** пр. снѣжный (с. 2209); **стѡмана** с. ж. сталь – **стѡмна** с. ж. *глиняный кувшинъ для воды съ ручкой и узкимъ горлышкомъ; обыкновенно выкрашенный и съ*

глянцемъ (с. 2256); **прѣспа** имя собств. города – **прѣспа** снѣжная лавина (с. 1882); **Прилепъ** имя собств. города – **прилѣпъ** с. м. летучая мышь и др.

2. Пароними с различен етимологичен произход

В Речника това са близкозвучащи думи, чието звуково и структурно сближаване е резултат от случайно комбиниране на фонемите: **прорѣкъ** с. м. пророкъ (с. 1946) и **порѣкъ** с. м. порокъ (с. 1782); **прѣговоръ** с. м. повторене урока (с. 1841) и **прѣдговоръ** с. м. предислове (с. 1846); **пусія*** с. ж. засада (с. 1970) и **пустія** с. ж. пустынное мѣсто (с. 1970); **сурвѣтка** с. ж. вѣтка кизиля (с. 2280) – **суровѣтка** с. ж. сыворотка (с. 2281) и др.

В заключение може да се обобщи, че в „Словарь болгарского языка по памятникамъ народной словесности и произведеніямъ новѣйшей печати“ на Александър Дювернуа се откриват многобройни образци за формални и семантични отношения (на тъждество, близост и противоположност) между лексикалните единици. Разнообразието по вид, по словообразователна структура и по емоционално-експресивна оцветеност са не само синонимите, но и антонимните двойки. Омонимите, регистрирани в Речника, се разграничават от многозначните думи, които са „лексикално битие на една лексикална единица“ спрямо омонимията като „лексикално битие на няколко лексикални единици“ (Вътов 2015: 132). Близкозвучащите думи (паронимите) трудно се откриват от неспециалиста, защото са със сходна (близка) звукова форма и структура и защото са прѣснати на различни страници в двата тома на „Словарь болгарского языка...“. Често и неправилно се употребяват в речта, възникват отрицателни паронимни замени – липса на логическа яснота, поява на безсмислица.

Днес лексикографите могат да ексцерпират синоними, антоними, омоними и пароними от първия завършен тълковен речник на българския език при създаването и допълването на лингвистични речници като синонимен речник, антонимен речник, речник на близкозвучащите думи и др.

„Словарь болгарского языка по памятникамъ народной словесности и произведеніямъ новѣйшей печати“ (1885 – 1889) остава най-крупният труд в научното дело на Ал. Дювернуа, пряко свързан с развитието на нашата лексикография и на българоведението изобщо“ (Кювлиева 1972: 149). Той е ценен не само със зафиксираното в него лексикално богатство, но и в методологично отношение чрез начина, по който авторът е структурирал съдържанието на речниковите статии. Затова речникът е и надежден справочник за лексикалното зна-

чение на включените в него лексикални единици не само за нас, българите, но и за чуждите учени лексикографи.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999:** Бояджиев, Т., Ив. Куцаров, Й. Пенчев. *Съвременен български език*. [Boyadzhiev, T., Iv. Kutsarov, Y. Penchev. *Savremenen balgarski ezik*.] София: ИК „Петър Берон“, 1999.
- Бояджиев 2002:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология*. [Boyadzhiev, T. *Balgarska leksikologiya*.] София: ИК „Анубис“, 2002.
- Вътов 1995:** Вътов, В. *Фонетика и лексикология на българския език*. [Vatov, V. *Fonetika i leksikologiya na balgarskiya ezik*.] Велико Търново: Абагар, 1995
- Вътов 1999:** Вътов, В. *Малък фразеологичен речник на българския език*. [Vatov, V. *Malak frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik*.] Велико Търново: Слово, 1999.
- Вътов 2015:** Вътов, В. *Лексикология и фразеология на българския език*. [Vatov, V. *Leksikologiya i frazeologiya na balgarskiya ezik*.] Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2015.
- Георгиев 1993:** Георгиев, Ст. *Българска семасиология*. [Georgiev, St. *Balgarska semasiologiya*.] Велико Търново: Абагар, 1993.
- Дювернуа 1889:** Дювернуа, Ал. *Словарь болгарского языка по памяткамъ народной словесности и произведеніямъ новѣйшей печати*. [Dyuvernua, Al. *Slovar' bolgarskogo yazyka po pamyatnikam narodnoy slovesnosti i proizvedeniyam novyayshey pechati*.] Т. 1 – 2, Москва: Университетская типография, бульв., 1889.
- Зидарова 1998:** Зидарова, В. *Очерк по българска лексикология*. [Zidarova, V. *Ocherk po balgarska leksikologiya*.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 1998.
- Зидарова 2009:** Зидарова, В. *Лексикология на съвременния български език*. [Zidarova, V. *Leksikologiya na savremenniya balgarski ezik*.] Пловдив: Контекст, 2009.
- Косовский 1974:** Косовский, В. И. *Общее языкознание. Учение о слове и словарном составе языка*. [Kosovskiy, V. I. *Obshee yazykoznanie. Uchenie o slove i slovarnom sostave yazyka*.] Минск: Вышэйшая школа, 1974.
- Коспартова 1970:** Коспартова, М. По въпроса за антонимията. [Kospartova, M. *По vпроса за antonimiyata*.] // *Известия на Института за български език*, кн. XIX, 1970, 371 – 380.

- Кювлиева 1972:** Кювлиева, В. Българският речник на Ал. Дювернуа. [Kyuvlieva, V. Balgarskiyat rechnik na Al. Dyuvernuu.] // *Известия на Института за български език*. София, 1972, кн. XXI, 113 – 150.
- Милев, Николов, Братоев 2007:** Милев, Ал., Николов, Б., Братоев, Й. *Речник на чуждите думи в българския език*. [Milev, Al., Nikolov, V., Bratoev, J. Rechnik na chuzhdite dumii v balgarskiya ezik.] София: Наука и изкуство, 2007.
- Фомина 1978:** Фомина, М. И. *Современный русский язык. Лексикология*. [Fomina, M. I. Sovremennyy ruskiy yazyk. Leksikologiya.] Москва, 1978.
- Чолакова 1959:** Чолакова, Кр. *Омоними в съвременния книжовен български език*. [Cholakova, Kr. Omonimi v savremenniya knizhoven balgarski ezik.] // *Известия на Института за български език*. София, 1959, кн. VI, с. 72.